

تلاش در زمینه شکل‌گیری رژیم بین‌المللی مسؤولیت و جبران خسارات پروتکل ایمنی زیستی

مهندسی ژنتیک با کاربردهای گسترده داروئی، بهداشتی و کشاورزی امید فراوانی را برای کاهش فقر و گرسنگی، مقابله با بیماری‌ها و حفاظت از محیط زیست و منابع طبیعی در جهان پدیده آورده است. با این حال شناسایی اثرات بلندمدت محصولات اصلاح‌شده ژنتیکی در مواردی بسیار مشکل و شاید غیرممکن باشد، لذا موضوع تبعات منفی احتمالی این نوع فعالیت‌ها به عنوان خطری اساسی مورد توجه جامعه بین‌المللی قرار گرفته و کشورها تلاش دارند با طرح موضوع مسؤولیت حقوقی و لزوم جبران خسارات ناشی از تولید، جابجائی و رهاسازی این گونه محصولات زمینه ایجاد یک رژیم حقوقی بین‌المللی و سازوکارهای مناسب در این زمینه را فراهم آورده و از این طریق کشورها و یا شرکت‌های فعال در عرصه تولید و تجارت محصولات ژنتیکی را به رعایت استانداردها و ضوابط مشخص ملزم نمایند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

امروزه دست‌ورزی و اصلاحات ژنتیکی موجودات زنده با کاربردهای بسیار متنوع، از بخش داروئی و مراقبت‌های بهداشتی گرفته تا بخش کشاورزی و محیط زیست، امیدهای فراوانی را در زمینه کاهش فقر و گرسنگی و مقابله با بیماری‌ها در جهان پدید آورده است. این تحول علمی در کنار نیاز به سرمایه نسبتاً اندک و ظرفیت انتقال سریع فناوری مربوطه به کشورهای نیازمند موجب شده تا این فناوری به شدت مورد توجه قرار گرفته و تلاش نسبتاً گسترده‌ای برای دستیابی و بهره‌مندی از مواهب آن آغاز گردد. بر این اساس، پیش بینی می‌شود تا سال ۲۰۱۰ تجارت ارگانسیم‌های زنده اصلاح شده در جهان به ۲۵ میلیارد دلار برسد. اصلاح بذرها، تولید واکسن‌های جدید، تهیه افزودنی‌های غذایی، تشخیص سریع و جداسازی مواد سمی در کنار امکان تبدیل مواد پس ماند به فرآورده‌های جانبی و باارزش و بارور کردن زمین‌های کم محصول از جمله مهمترین کاربردهای توسعه و گسترش فناوری‌های زیستی بشمار می‌روند. با این حال به دلیل شکسته شدن قوانین مربوط به سیر تکاملی موجودات، شناسایی اثرات بلند مدت ارگانسیم‌هایی که توسط مهندسی ژنتیک دستکاری شده‌اند، در مواردی بسیار مشکل و شاید غیر ممکن باشد. چرا که روند تغییرات ژنتیکی معمول در طبیعت بسیار کند بوده و موجودات

متأثر از این گونه جهش‌های ژنتیکی پس از مدتی از بین رفته یا پس از چند نسل نسبت به شرایط زیست محیطی خود مقاوم می‌شوند. ولی اصلاحات ژنتیکی انجام شده توسط بشر با توجه به ناپایداری DNA و شرایط جدید بوجود آمده برای موجود، از قانون فوق الذکر پیروی نکرده و موجود بعد از یکی دو نسل ممکن است واجد خواص و صفات جدید و بعضاً خطرناکی شود که در ابتدا مورد نظر پژوهشگران نبوده است. لذا موضوع تبعات منفی احتمالی این نوع ارگانیسم‌ها برای بهداشت و سلامت انسان و محیط زیست پیرامون او به عنوان خطری اساسی مورد توجه کنوانسیون تنوع زیستی و پروتکل کارتاگنا قرار گرفته است. پروتکل ایمنی زیستی موسوم به پروتکل کارتاگنا به عنوان معاهده‌ای بین‌المللی که از دل کنوانسیون تنوع زیستی بیرون آمده موضوع نقل و انتقال و جابجایی ارگانیسم‌های زنده اصلاح شده^۱ میان کشورها در نتیجه کاربرد فناوری‌های مدرن زیستی را تحت پوشش قرار داده و در حال حاضر بالغ بر ۱۵۳ کشور سند آن را تصویب نموده‌اند.

با گذشت زمان و به‌رغم ابعاد بسیار مثبت فناوری زیستی، گسترش نگرانی‌ها و اولویت‌های زیست محیطی تا حدی پیشرفت که امروز بسیاری از کشورهای جهان همچون اتحادیه اروپا در صدد برآمده‌اند، با استناد به اصل رویکرد احتیاطی^۲ که در سند پروتکل مورد اشاره قرار گرفته، تجارت آزاد LMOها به ویژه تجارت فرامرزی این‌گونه محصولات را با وضع استانداردهای معین محدود نموده و بعضاً واردات آنها را ممنوع نمایند.

در این راستا، کشورهای مصرف کننده که اکثریت آنها را کشورهای در حال توسعه تشکیل می‌دهند، طی

سالیان اخیر در صدد برآمده‌اند، با استناد به اصل مسؤلیت کشورها و جبران خسارات، رژیم بین‌المللی مناسبی را برای رسیدگی به تخلفات ناشی از نقض تعهدات کشورها در زمینه اجرای پروتکل و جبران خسارات ناشی از توسعه فناوری و رهاسازی و تجارت محصولات اصلاح شده ژنتیکی ایجاد نمایند. لکن این موضوع با توجه به اعمال برخی محدودیت‌ها بر تجارت آزاد که نوعاً با اهداف سازمان تجارت جهانی^۳ مبنی بر رفع محدودیت‌ها و اشاعه تجارت آزاد مغایرت دارد به مسأله‌ای جنجالی تبدیل شده و ابعاد سیاسی و حقوقی گسترده‌ای پیدا کرده است.

از بعد تاریخی مذاکره جدی در این زمینه با تشکیل یک گروه کاری از کارشناسان حقوقی و فنی^۴ در فوریه ۲۰۰۴ (بنا به تصمیم نخستین نشست متعاهدین پروتکل در کوالالامپور - مالزی) آغاز گردید. از آن زمان تاکنون گروه کاری یاد شده پنج نشست برگزار و ابعاد مختلف این موضوع را بررسی نموده است. در حال حاضر مذاکرات مربوط به شکل‌گیری این رژیم در دو مسیر و از دو بعد مستقل از یکدیگر تعقیب می‌شود. نخست بعد سیاسی - حقوقی در خصوص انتخاب نوع سندی که باید حاکم بر ضوابط و مقررات این موضوع باشد. دوم گفتگوهای محتوایی و فنی در خصوص سند حاکم بر ابعاد عملیاتی و اجرایی آن.

در آخرین دور مذاکرات در این زمینه که در جریان چهارمین نشست متعاهدین پروتکل در اردیبهشت ۱۳۸۷ انجام شد، به‌رغم اختلاف نظرهای موجود در زمینه ماهیت و ابعاد شکلی و محتوایی این موضوع، دستیابی به مصالحه و توافق سیاسی راه را برای مذاکرات آتی در زمینه تهیه و تصویب یک رژیم الزام آور از منظر حقوقی هموار نمود. با

3 - World Trade Organization (WTO)

4 - Open-ended Ad Hoc Working Group on Liability and Redress

1 - Living Modified Organisms (LMOs)

2 - Precautionary Approach

این حال اجزای تشکیل دهنده چنین رژیم‌های همچنان محل اختلاف و تبادل نظر بوده و نشست‌های بیشتری را برای نیل به نتایج مورد نظر طلب می‌کند. از جمله مهمترین این موضوعات عبارتند از:

- تعیین قلمرو (Scope) رژیم مورد بحث

- تعریف خسارت و اشکال آن، ارزیابی خسارات وارده و ایجاد رابطه علی میان خسارت و نوع فعالیت مورد نظر براساس مقررات داخلی

- موارد معافیت از مسؤولیت یا تخفیف مسؤولیت.

- محدودیت‌های مسؤولیت.

- مسؤولیت مشترک و تقسیم مسؤولیت میان دو یا چند کشور

- آئین و مقررات (Rules and procedures) بحث مسؤولیت و جبران خسارات

- مفاد الزام‌آور حقوقی چون مسؤولیت کشوری و برنامه اولیه (پرداخت) غرامت

- قوانین ملی کشورها در زمینه مسؤولیت مدنی و چگونگی برخورد با موضوع خسارات ناشی از جابجائی

فرامرزی LMOها

- اجرای احکام صادره از سوی محاکم خارجی توسط کشورها

- قوانین و مقررات حل و فصل دعاوی چون آیین مدنی، دادگاه‌های ویژه (همچون دیوان دائمی داوری) و حق اقامه دعوی

- تدابیر مربوط به ظرفیت سازی

- مفاد غیرالزام‌آور حقوقی در رابطه با مسؤولیت مدنی

مذاکرات پروتکل از ابتدا تحت‌الشعاع منافع عظیم ناشی از تجارت محصولات بیوتکنولوژی مدرن، رقابت‌های تجاری و مواجهه ملاحظات ایمنی و تجاری قرار داشته است. در این راستا هرگونه ایجاد یا اعمال

محدودیت جهانی بر LMOها، یقیناً عملکرد و منافع اقتصادی ناشی از تجارت آزاد کشورهای پیشرفته در زمینه تولید محصولات ژنتیکی همچون آمریکا، کانادا، چین و آرژانتین را تحت تأثیر قرار داده و هزینه‌های سنگینی را بر آنها تحمیل خواهد کرد.

در ارتباط با ماهیت حقوقی سند یا اسناد بین‌المللی که در نهایت باید به تصویب کشورها برسد، در حال حاضر یک رویکرد دو مرحله‌ای شامل تلاش برای ایجاد یک یا چند معاهده غیرالزام‌آور و ارزیابی اثرات معاهده/معاهدات در مرحله نخست و سپس بررسی ایجاد یک یا چند معاهده الزام‌آور حقوقی مطرح می‌باشد. در این زمینه تعدادی از کشورها با اشاره به تنوع نظرات و اختلافات موجود میان مقررات داخلی کشورها و همچنین فقدان وقت کافی برای بررسی و رفع پیچیدگی‌های چنین رژیم‌هایی با ایجاد یک رژیم الزام‌آور حقوقی مخالفند. در مقابل بسیاری از کشورها از شکل‌گیری یک رژیم الزام‌آور حقوقی به گونه‌ای که موضوع مسؤولیت مدنی را نیز دربرگیرد، پشتیبانی می‌نمایند.

در حال حاضر یک گروه از دوستان هم‌فکر (The Like-Minded Friends) متشکل از نمایندگان ۸۲ کشور که اکثریت آنها متعلق به کشورهای در حال توسعه می‌باشند، تلاش می‌کنند، در پشتیبانی از ایجاد یک رژیم الزام‌آور حقوقی، متنی را که مورد موافقت و حمایت اکثریت کشورها باشد تهیه و ارائه نمایند.

با توجه به تصویب پروتکل کارتاگنا و قانون ملی ایمنی زیستی از سوی کشورمان ضروری است اقدامات مؤثری در زمینه قانونمند نمودن جابجائی فرامرزی، واردات، تولید و مصرف محصولات ژنتیکی به عمل آید. در این زمینه از یک سو می‌بایست نظارت دقیق و مؤثری بر واردات انواع فرآورده‌های ژنتیکی توسط بخش‌های

از ذهن نمی‌باشد، شایسته است این موضوع به شکل مقتضی مورد توجه بخش‌های ذیربط قانونگذاری و اجرائی کشور نیز قرار گرفته و تلاش گردد ظرفیت‌ها و ساز و کار لازم برای این منظور ایجاد شود.

مسعود رضوانیان

اداره امور اقتصادی بین‌المللی

وزارت امور خارجه

خصوصی و دولتی اعمال گردد و از سوی دیگر، برای تولید، رهاسازی و احتمالاً صادرات گسترده این گونه محصولات نیز برنامه‌های مناسبی تدوین و ارزیابی‌های لازم انجام پذیرد تا از بروز آثار و تبعات منفی احتمالی ناشی از این امر به ویژه متحمل شدن مسؤولیت مدنی و خسارات مالی و حیثیتی در آینده جلوگیری بعمل آید. در چنین شرایطی باتوجه به این که تصویب پیش‌نویس سند یا اسناد متمم پروتکل ایمنی زیستی در زمینه موضوع مسؤولیت و جبران خسارات در آینده نسبتاً نزدیک نیز دور

منابع

- گزارش دبیرخانه کنوانسیون تنوع زیستی سازمان ملل در خصوص چهارمین نشست متعهدین پروتکل ایمنی زیستی به شماره UNEP/CBD/BS/COP-MOP/4/18 مورخ ۲۵ ژوئن ۲۰۰۸
- دکتر نعمت اله خوانساری، "فناوری و ایمنی زیستی و دستورالعمل‌های ایمنی زیستی"، منتشره از سوی سازمان حفاظت محیط زیست، برنامه عمران سازمان ملل متحد و صندوق تسهیلات جهانی محیط زیست، چاپ ۱۳۷۹
- گزارش بولتن مذاکرات زمین (ENB) منتشره از سوی مؤسسه بین‌المللی توسعه پایدار، مورخ ۱۹ مه ۲۰۰۸.
- پیش‌نویس قانون ملی ایمنی زیستی، مصوب خرداد ۱۳۸۸ مجلس شورای اسلامی